

Sultan'ın Nehirleri

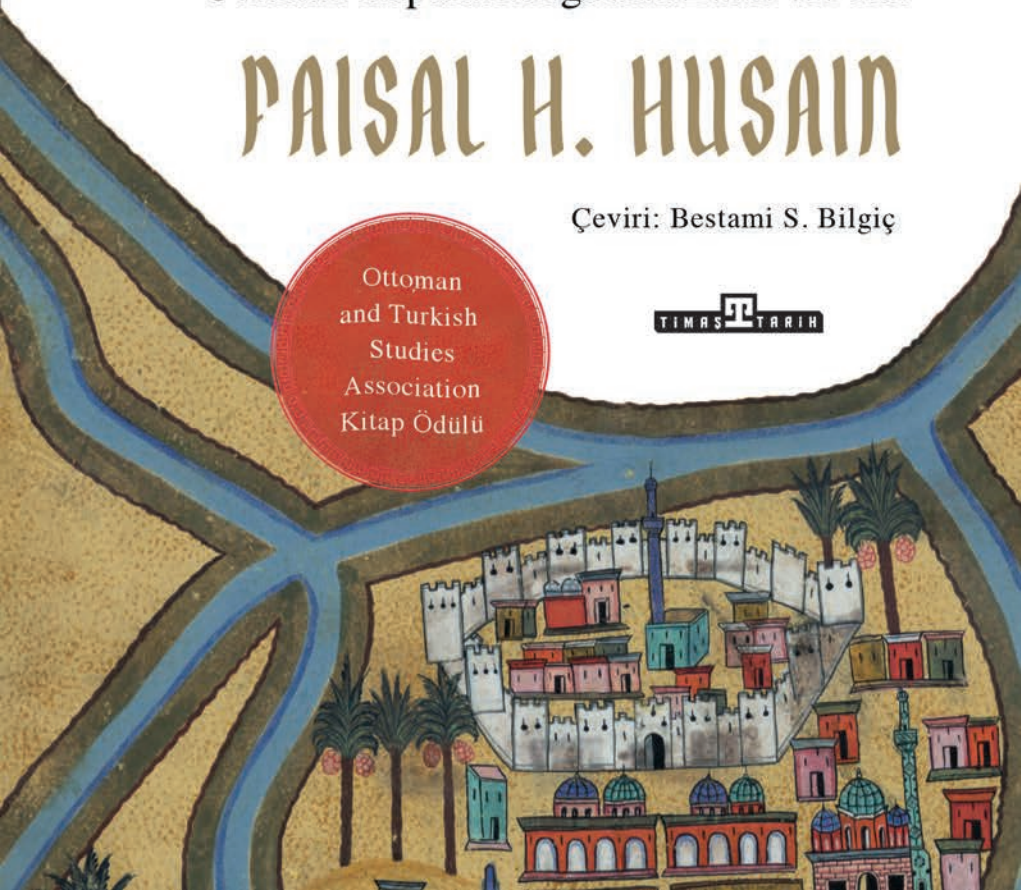
Osmanlı İmparatorluğu'nda Dicle ve Fırat

PAISAL H. HUSAIN

Çeviri: Bestami S. Bilgiç

Ottoman
and Turkish
Studies
Association
Kitap Ödülü

TİMARŞ TARİH

GİRİŞ

*Bir nebreye bir saat derin düşüncelere
dalarak bakan biri, bütün her şeyin akıp
gittiğini hatırına getirmeyebilir mi?*

– Ralph Waldo Emerson, *Nature*, 1836

Osmanlı ve Safevi imparatorlukları arasında yirmi yıldır süren gerginlik 1534 yılının Mayıs ayında artık kontrolden çıktı. Kanuni Sultan Süleyman bir önceki yıl Habsburglarla bir ateşkes yapmıştı. Böylece yüzünü doğuya çevirebilirdi. Osmanlı payitahtından ayrılarak Kafkasya'ya doğru yola koyuldu. Kafkasya'da baş düşmanı Şah I. Tahmasp'a büyük bir darbe vurmaya planlıyordu. Sultan'ın İstanbul'dan ayrılmasından sonra silahlı çarpışmayı müteakip ne olabileceğine dair varsayımlar öne sürülüyordu. Maiyetindekiler daha sonra Semerkand, Horasan, Turan ya da Bağdat'a sıra gelebileceğini düşünüyorlardı.¹ Ancak kimse Süleyman'ın, kışın da yaklaşmasının etkisiyle İran'ın içlerine doğru geri çekilen Tahmasp'ı takibi aniden bırakarak gözünü

¹ Matrakçı Nasuh, *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, haz. Hüseyin G. Yurdaydın (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976), fol. 4r. Osmanlı literatüründe "Turan" İngilizcedeki Tartary'ye tekabül etmekte ve Türklerin Orta Asya'da olduğu varsayılan anavatanlarını işaret etmektedir.

Bağdat'a dikeceğini ve yeni yıla girmeden Bağdat'a muzaffer bir şekilde gireceğini tahmin edememişti. Bu sefer ile birlikte Dicle ve Fırat nehirlerinin tamamen İstanbul'un kontrolü altına gireceğini, Osmanlı tarafında kimse önceden kestirememişti. Osmanlılar, önceden planlanmamış bir şekilde, 1534 yılının sonlarına gelindiğinde Batı Asya'nın bu en uzun iki nehrini tüm doğal ve biyolojik bileşenleri ile birlikte kendi kontrolleri altında birleştirmeyi başardılar.

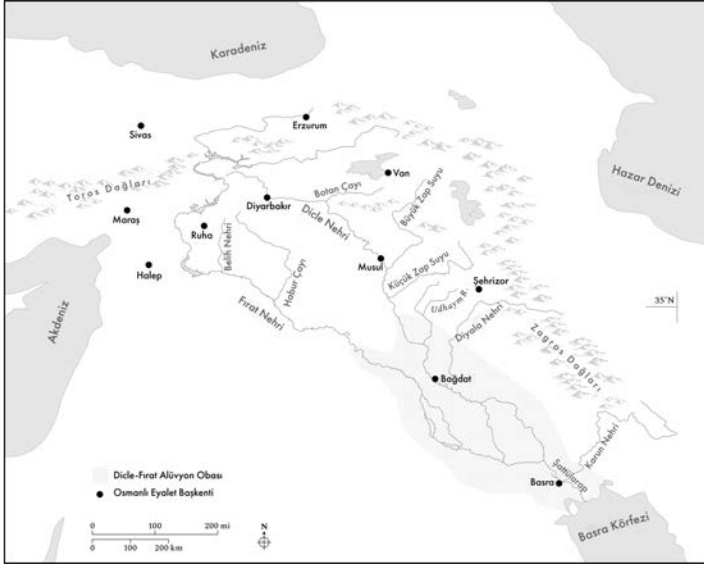
Demir ve Ateş

Dicle ve Fırat ortak bir coğrafya içinde yer alan ikiz nehirlerdir. İkisi de Toros Dağları'nın kayalıklarından doğar ve İran Körfezi'nin sığ sularına dökülür.² Bu iki nokta arasında ise farklı yer şekilleri oluştururlar. İç bölgelerdeki yağmur sularını ve eriyen karları toplayıp tek bir havzaya doldururlar.

Bu su toplama havzasının doğal sınırları, tarih boyunca var olan ve değişip duran siyasi güç ağlarıyla nadiren örtüşmüştür. Osmanlılardan öncekilerin sahip olduğu siyasi ihtiras daha az değildi. Ancak Bolivya'nın bir buçuk katı ya da Texas kadar geniş bir coğrafi alanı kontrol edebilecek kapasiteleri yoktu. Demir metalürjisinin milattan önceki ilk bin yılda yaygınlaşmasıyla birlikte siyasi imkân ve ihtimaller değişti. Yerkabuğunda bolca bulunan metal sayesinde devletler, bronzun egemen olduğu dönemlere nazaran çok daha fazla sayıda askeri demir zırhlarla ve silahlarla donatabiliyorlardı. Demir Çağı'nda maliyeti düşen silahların ve genişleyen orduların yardımıyla Asur ve Ahemeniş imparatorlukları, tarihte Dicle-Fırat havzasının tamamı üzerinde egemenlik iddia edebilen ilk devletler olmuşlardı.³

² Ancak tüm ikizler gibi Dicle ve Fırat'ın da birini bir diğerinden farklı kılan kendilerine has özellikleri vardır. Müteakip kısımlarda Dicle ve Fırat'ı daha iyi tanıdıkça farklılıkları hakkında daha fazla şey öğreneceğiz. Şimdilik benzerliklerinin harikası üzerinde düşünelim.

³ Perry A. Frey ve George H. Reed, "The Ubiquity of Iron," *ACS Chemical Biology* 7, Sayı 9 (2012): 1474-1476; Jack Goody, *Metals, Culture and Capitalism: An Essay on the Origins of the Modern World* (New York: Cambridge Univer-

Resim G.1. Dicle-Fırat havzası.

15. ve 16. yüzyıllarda ise barut teknolojisi, 2.500 yıl önceki demir metalürjisine benzer bir şekilde, Batı Asya'nın siyasal manzarasında bazı yeni durumlara neden olacak imkân ve ihtimallerin kapısını araladı. Bundan akarsular da etkilendi. Güherçile, sülfür ve kömürün bir karışımı olan barut, savaş meydanına yeni bir kimyasal enerji tipi getirdi. Bu yeni karışım sayesinde insan ve hayvan kas gücüne dayalı Orta Çağ silahlarının engelleri aşıldı. 14. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu yeni kimyasal patlayıcının gücün-

sity Press, 2012), 85-119; Richard A. Gabriel ve Karen S. Metz, *From Sumer to Rome: The Military Capabilities of Ancient Armies* (New York: Greenwood Press, 1991), 19-46; Jane C. Waldbaum, "The Coming of Iron in the Eastern Mediterranean: Thirty Years of Archaeological and Technological Research," içinde *The Archaeometallurgy of the Asian Old World*, haz. Vincent C. Pigott (Philadelphia: University Museum, University of Pennsylvania, 1999), 27-57; Mario Liverani, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, çev. Soraia Tabatabai (New York: Routledge, 2014), 390-396; J. R. McNeill ve William H. McNeill, *The Human Web: A Bird's-Eye View of the World History* (New York: W. W. Norton, 2003), 55-60.

den yararlanmak için küresel silahlanma yarışına katıldı. Barut ve silah üretimi için iç üretim kapasitesini tedricî bir şekilde artırmaya başladı. Kaliteli silahlar ve cephane konusunda kendi kendine yetmeye başlayan Osmanlı Devleti, bir yandan ülke içindeki otoritesini güçlendirirken diğer yandan da dışarıda askerî üstünlük kazandı. Bu bağlam içerisinde Osmanlılar Dicle-Fırat havzasında siyasal birliği sağlamayı başardılar ki bu daha önce de vurgulandığı gibi tarih boyunca nadiren rastlanan bir durumdu. Ateş gücü, dört yüz yıl boyunca Osmanlıların payitahttan, yani İstanbul'dan uzak coğrafyalarda otorite tesis etme imkânını ve kabiliyetini artırdı. Osmanlı yönetimi güçlü bir bürokrasi meydana getirdi ve oluşturduğu bürokrat ordusu sayesinde yerel aşiret reislerinin cesaretini kırmayı başardı. Bir yandan da düşmanlarıyla başarılı bir şekilde mücadeleye devam etti. Sonuçta iki nehir havzasının insanlık tarihi ile su tarihi tek bir emperyal düzen içinde birleşti. Sahra topu, kaleler, ateşli silahlar ve silahlı teknelerle güçlendirilmiş bu tek emperyal düzen, kendinden öncekilerden çok daha istikrarlı ve dayanıklıydı.⁴

⁴ Wayne E. Lee, *Waging War: Conflict, Culture, and Innovation in World History* (New York: Oxford University Press, 2016), 215-292; Giancarlo Casale, "The Islamic Empires of the Early Modern World," içinde *The Cambridge World History*, Cilt 6, *The Construction of a Global World, 1400-1800*, haz. Jerry H. Bentley, Sanjay Subrahmanyam ve Merry E. Wiesner-Hanks (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 337-339; Linda T. Darling, "Political Change and Political Discourse in the Early Modern Mediterranean World," *Journal of Interdisciplinary History* 38, Sayı 4 (2008): 505-531; Gábor Ágoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire* (New York: Cambridge University Press, 2005); Andrew C. Hess, "The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of the Sixteenth-Century World War," *International Journal of Middle East Studies* 4, Sayı 1 (1973): 58; William Hardy McNeill, *The Age of Gunpowder Empires, 1450-1800* (Washington, DC: American Historical Association, 1989); Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, Cilt 3, *The Gunpowder Empires and Modern Times* (Chicago: University of Chicago Press, 1974), McNeill and McNeill, *The Human Web*, 192-200.

Su Çarkı

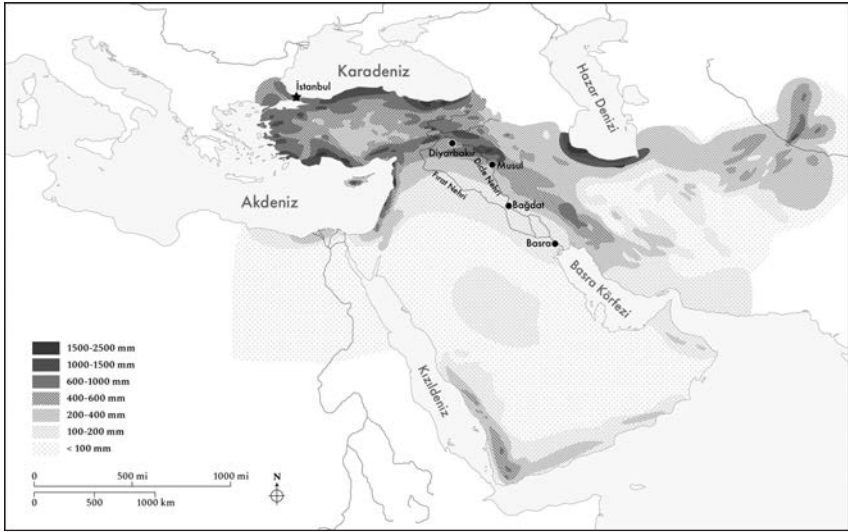
Dicle ve Fırat'ın yeryüzündeki yolculuğu 1.500 kilometreden fazla sürmektedir. Bu iki nehir gezegenimizde suyun okyanusla atmosfer arasındaki gidiş gelişle oluşan döngünün bir parçasıdır. Bir bilim insanı sürecin işleyişini şu şekilde ifade etmiştir: "Nehirler akar, okyanuslar yavaş ve zarif bir şekilde sallanır, bulutlar buz kesilir ve ağlar."⁵ 16. yüzyılda yaşamış Trabzonlu coğrafyacı Âşık Mehmed hidrolojik döngünün bir parçası olarak nehir akışını dönen bir su çarkına benzetmiştir.⁶

Osmanlı payitahtı, 16. yüzyıldan itibaren bu doğal su çarkını emperyal projesinin istifadesine sunmuştur. Doğu hududu boyunca meydana gelen ekolojik dengesizlikle baş edebilmek için suyun dağdan okyanusa doğru akan doğal seyrine güvenmiştir. Musul ve Bağdat arasındaki sarp bölgelerde 35. paralel yer almaktadır. Bu paralelin yukarısında dağlık arazide daha fazla yağış olur. Ayrıca ekvatorдан uzaklaştıkça topraktaki suyun buharlaşması ve bitkilerdeki terleme azalır. Bu durumun bir sonucu olarak bölgedeki Osmanlı şehirleri daha nemli bir iklime sahiptir. Bu iklim bir yandan kuru tarımı desteklerken bir yandan da ormanların büyümesini sağlar. 35. kuzey paralelinin güneyinde kalan topraklar ise kuzeydeki bölgelerle tam bir tezat teşkil etmektedir. Buralarda kuraklık bitki örtüsünün neredeyse tamamen görünmez hâle getirir ve sebze-meyve tarımı için sulama şart olur. Maden yataklarının doğal dağılımına bakıldığında ise madenlerin kuzeyde bol, güneyde az olduğu görülür. Bu durum kuzey ile güney arasındaki mineral zenginlik bakımından farkı daha da artırmaktadır.

Dicle ile Fırat'ın birleşmesi, İstanbul'a doğu hududundaki bu doğal kaynak zenginliği eşitsizliğini dengeleme imkânı vermiştir. Anadolu ve Cezire (Dicle ile Fırat arasında kalan ve Bağdat'ın kuzey-

⁵ Philip Ball, *Life's Matrix: A Biography of Water* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2001), 25.

⁶ Âşık Mehmed, *Menazirü'l-Avalim*, haz. Mahmut Ak (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 2:274.

Resim G.2. Batı Asya'daki yıllık ortalama yağış miktarı. *Tübinger Atlas des Vorderen Orients* (Wiesbaden: L. Reichert, 1977-1993), A IV 4'den.

yine düşen kayalık plato) bölgelerindeki ihtiyaç fazlası tahıl, maden ve kereste, İstanbul tarafından Irak'ın bu ürünlere ihtiyaç duyan diğer bölgelerine gönderilebilmiştir. Kuzeyde üretilen buğday ve arpa, güneydeki büyük askerî birliklerin desteklenmesi amacıyla kullanılabilmiştir. Ayrıca yine güneydeki büyük garnizonların ihtiyaç duyduğu barutlu silahlar kuzeydeki madenler sayesinde temin edilebilmiştir. Son olarak kuzeydeki keresteler nehir taşıtları yapımında kullanılmış ve bu taşıtlar güneydeki garnizonların ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik olarak nakliye aracı görevi görmüşlerdir. Hatta kuzeydeki salların keresteleri, güneyde tekrar kullanılacak şekilde parçalara ayrılmıştır. Suya dayalı bu iletişim hattı sayesinde Irak'taki Osmanlı mevcudiyeti iki yüz yıl boyunca kalıcı olabilmiştir. Tesis edilen emperyal nakliye sistemi Osmanlıların düşman saldırılarını püskürtmelerini, iç isyanları bastırmalarını ve Dicle-Fırat havzasının alüvyal zenginliğinden faydalanmalarını mümkün kılmıştır.

18. yüzyıl başlarında doğal ve insan kaynaklı felaketlerin bir araya gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu doğu sınır boyundaki

ikiz nehirlerle olan ilişkisinde yeni bir düzenleme yapmaya mecbur bırakmıştır. Savaş ve isyanlar arka planda devam ederken kuraklık, salgın hastalık ve Fırat'ın yatağındaki ani değişiklikler sonucu Irak, kendini bir kargaşanın ortasında bulmuştur. Düzeni tekrar sağlamak için atılan ilk adımlar uzun soluklu çözümler getirememiştir. Bu yüzden Irak'ın imparatorluğa tekrar entegre edilmesi için yeni mekanizmalar geliştirilmesi gerekmiştir. İstanbul güç paylaşımı esasına dayanarak Bağdat merkezli bir askerî oligarşi ile uzlaşıp bölgede istikrar sağlama yoluna gitmiştir. Bu askerî oligarşi Bağdat Paşalığı olarak tanınagelmıştır. Bağdat Paşalığı 18. yüzyıl boyunca nüfuz alanını Dicle ve Fırat nehirlerinin en kritik bölgelerini de kapsayacak şekilde genişletmiştir. Paşalık, geniş ağları sayesinde bir yandan Irak'ın uzun zamandır ihtiyacı olan kaynakları tedarik ediyor bir yandan da Osmanlı merkezî hükûmeti ile arasındaki mesafeyi koruyabiliyordu. Bağdat 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Dicle-Fırat havzasında İstanbul'a alternatif bir idari merkez hâline gelmişti. Bu iki nehrin seyrüsefere ve sulamaya en uygun bölgeleri Paşalığın idaresi altına girmişti.

Doğu Mavidir

Dicle ve Fırat'ın tarihini yazmak zamanın parçalarına ayırdığı bir yapbozu yeniden yapmaya teşebbüs etmektir. Doğa bilimciler nehir sistemlerinin fiziksel ve biyolojik bütünlüğünü normal bir veri ya da durum olarak kabul etseler de Dicle ve Fırat ikizleri, tarihsel çalışmalarda birbirinden ayrı ele alınmışlardır. Örneğin; Osmanlı tarih yazımında imparatorluğun bütününe ele alan ya da tek bir bölgesi üzerinde yoğunlaşan eserlerde Dicle ve Fırat birbirlerinden izoleymiş gibi değerlendirilmektedir. İdari birimler etrafında şekillenen çalışmalar farklı yerlerde emperyal yönetişimin uyum gösterebilme yeteneğini aydınlatmakla beraber bu iki nehrin oluşturduğu sistemin tamamı bu çalışmalarda görülememektedir. Sonuç olarak

Dicle ve Fırat ancak Anadolu, Suriye ve Irak ile bu bölgelerdeki şehirler hakkındaki monograflarda zayıf bir şekilde ele alınmaktadır.⁷

Dolayısıyla bu kitabın amaçlarından biri Dicle ve Fırat'ı suni havzalar olarak bölen tarihsel engellerin ötesine geçmektir. Yani bu iki nehir havzasını anlamak için iki nehrin oluşturduğu su sisteminin, devamlılık arz eden bir bütün olarak değerlendirilmesinin ne kadar faydalı olacağını göstermektir. İki nehrin Osmanlı egemenliği altında birleşerek tek bir su toplama havzası meydana getirmiş olmasından dolayı, doğdukları kuzey bölgeleriyle denize döküldükleri güney bölgeleri arasında sıkı bir ilişki gelişmiştir. Başka bir deyişle bu bölgeler arasında dolaşan, sadece su ve çeşitli tortu ya da birikintiler değildir. İnsanlar, silahlar ve yiyecek-ıçecek de aynı şekilde bir bölgeden başka bir bölgeye taşınmıştır. Bu tür bir nakliye ve iletişim hattının gelişmesi doğudaki Osmanlı varlığını perçinlemiştir. Böylesi bütünsel bir yaklaşım iki nehir havzasındaki nakliye ve iletişim hareketlerinin ne kadar önemli olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dahası, bu yaklaşım ile bütünleşik havzanın herhangi bir yerinde cereyan eden doğal ya da siyasi bir sıkıntının etki alanını

⁷ Örneğin bkz. Tahir Öğüt, *18-19 Yüzyıllarda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 243-330; Hala Fattah, *The Politics of Regional Trade in Iraq, Arabia, and the Gulf, 1745-1900* (Albany: State University of New York Press, 1997), 123-138; Salih Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu," *Tarih Dergisi* 25 (1971): 51-73; Thabit A. J. Abdullah, *Merchants, Mamluks, and Murder: The Political Economy of Trade in Eighteenth Century Basra* (Albany: State University of New York Press, 2001), 74=77; S. H. Winter, "The Province of Raqqa under Ottoman Rule, 1535-1800: A Preliminary Study," *Journal of Near Eastern Studies* 68, Sayı 4 (2009): 253-268; Fasih Dinç, "Osmanlı Diyarbakır'ında Keleğin Yapımı ve Kullanımı," içinde *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, haz. İbrahim Özcoşar ve diğ. (İstanbul: Ensar, 2018), 61-100; Ebubekir Ceylan, *The Ottoman Origins of Modern Iraq: Political Reform, Modernization and Development in the Nineteenth-Century Middle East* (London: I. B. Tauris, 2011), 189-201. Önemli bir istisna olarak bkz. Cengiz Orhonlu ve Turgut Işıksal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat," *Tarih Dergisi* 13 (1962-1963): 79-102.

Dicle ve Fırat'ın nasıl genişlettiği de anlaşılabilir. Örneğin; Sivas ve Diyarbakır gibi yukarıda bulunan yerlerdeki kuraklık Bağdat gibi aşağı bölgelerde yer alan bir kentte su baskınlarının meydana gelmesine sebep olabiliyordu. Ya da, İran Körfezi'ndeki bir güvenlik endişesi Birecik gibi daha kuzeyde yer alan bir kentte sal yapımını tetikleyebiliyordu.⁸

“Nehir havzası” 20. yüzyılda moda bir kavram olarak ortaya çıkmadan çok önce bile insanlar bunun bütünlük arz eden bir yapı olduğunu varsayıyorlardı.⁹ Osmanlı memurları Fırat'ı kendi içindeki unsurların birbiriyle bağlantılı olduğu çevresel bir sistem olarak düşünüyorlardı. Örneğin nehrin bir yerinde kendi kaderine terk ettikleri kerestenin 1.200 kilometrelik bir mesafeyi kat ederek daha aşağıda bulunan ilgililere ulaşacağını biliyorlardı. Dahası, Osmanlı

⁸ Yaklaşık kırk yıl önce, Smithsonian'ın eski müdürü ve kendi neslinin en büyük arkeologlarından biri olan merhum Robert Adams, Dicle ve Fırat'ın tarihini yazmanın semereli bir çaba olacağını ima etmişti: “Bir havza sadece bir topografik birimdir ve şu ya da bu şekilde bir öneme sahip tarihsel ve kültürel başka bir birimle örtüşmesi gerekmez. Ancak Fırat söz konusu olduğunda şu belirtilmelidir ki her ne kadar burada bu keşif yeterince yapılamıyor olsa bile bu nehrin havzasında keşfedilmeyi hak eden çeşitli unsurlardan müteşekkil bir birliğin ya da birimin olduğuna dair elimizde yeterince ipucu vardır.” Bkz. Adams, *Heartland of Cities: Surveys of Ancient Settlement and Land Use on the Central Floodplain of the Euphrates* (Chicago, University of Chicago Press, 1981), 2. Bir nehir havzasını entegre bir birim olarak incelemenin kıymetli olduğuna dair bkz. Stanley A. Schumm, *The Fluvial System* (New York: John Wiley, 1977); Richard J. Chorley ve Barbara A. Kennedy, *Physical Geography: A Systems Approach* (London: Prentice-Hall International, 1971); Robin L. Vannote ve diğ., “The River Continuum Concept,” *Canadian Journal of Fisheries and Aquatic Sciences* 37, Sayı 1 (1980): 130-137. Su kaynakları etrafında idari yapılar oluşturmanın önemine dair bkz. Leile M. Harris ve Samer Alatout, “Negotiating Hydro-Scales, Forging State: Comparison of the Upper Tigris/Euphrates and Jordan River Basins,” *Political Geography* 29, Sayı 3 (2010): 148-156.

⁹ François Molle, “River-Basin Planning and Management: The Social Life of a Concept,” *Geoforum* 40, Sayı 3 (2009): 484-494; Ludwik A. Teclaff, “Evolution of the River Basin Concept in National and International Water Law,” *Natural Resources Journal* 36, Sayı 2 (1996): 359-391.

Resim G.3. İsimsiz bir Osmanlı kartografı bu haritayı 1650 civarında sekiz çift folyo kâğıda çizmiştir. Harita, Toros Dağları'ndan (sağda) Basra Körfezi'ne (solda) kadar Dicle-Fırat sisteminin bir panoramasını sunmaktadır. Katar Ulusal Kütüphanesi'ne teşekküller.

coğrafyacıları Dicle-Fırat havzasının alansal birliğine atıf yapıyorlardı. Nehir sisteminin tamamını içeren 4 metre uzunluğundaki dikkat çekici panoramik bir harita çalışması 17. yüzyılın ortalarında çizilmiştir. Haritada Toros Dağları'ndan İran Körfezi'ne kadar olan bütün nehir sistemi yer almaktadır. Başlıca yollar, yerleşim yerleri ve kutsal bölgeler haritada işaretlidir.¹⁰ O zamanın standartları düşünüldüğünde harita etkileyici bir kartografik başarıdır. Bugün Dicle ve Fırat üzerinden uçarak geçenler bile nehirlerin tamamını bir seferde göremezler. Bununla birlikte nehir sisteminin kapsadığı alanın büyüklüğü ismi bilinmeyen haritacının boyut ve mekân algısına yenik düşmüştür. Haritayı hazırlayan her kimse Dicle ve Fırat boyunca sıralanan yerleşimlerin hepsinin tek bir haritada gösterilebilecek şekilde tek bir su sistemi bütününe parçaları olduğunun farkındaydı.

Alışılmışın dışında bir alan ölçeği kullanmak, alışılmışın dışında bir terminoloji kullanımını da beraberinde getirmektedir. Dicle ve Fırat'ın suladıkları alanın genel tarihsel bir adı yoktur. Bu kitap bu alana su toplama havzası (*drainage basin*) ya da nehir havzası (*river basin*) diyecektir. Kuzey Amerika'da bu alana iki nehir arası

¹⁰ Ahmet T. Karamustafa, "Military, Administrative, and Scholarly Maps and Plans", içinde *The History of Cartography*, Cilt 2, ktp 1, *Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, haz. J. B. Harley ve David Woodward (Chicago: University of Chicago Press, 1987), 222-223. Bir araştırmacıya göre harita meşhur seyyah Evliya Çelebi'ye aittir. Bkz. Zekeriya Kurşun, "Does the Qatar Map of the Tigris and Euphrates belong to Evliya Çelebi?" *Osmanlı Araştırmaları* 39 (2012): 1-15.

su toplama ya da boşaltma havzası anlamına gelen *watershed* denirken dünyanın başka bölgelerinde su beslenme havzası ya da bölgesi anlamına gelen *catchment area* denmektedir.¹¹ Su toplama havzası dâhilinde sulama ve nakliye faaliyetleri fosil yakıtlar çağından önce bu çalışmada alüvyal düzlük olarak ifade edilen mikro-coğrafyadan bağımsız değildi. Eğer Dicle-Fırat havzası 19. yüzyıldan önce bir konser salonu olsaydı alüvyal düzlük orta sahne olurdu ve dolayısıyla bir kitaptaki aslan payı ona ayrılırdı.

Tabiat, alüvyal düzlüğü iyice belirginleştirmiştir. Jeolojik olarak bu düzlük, Fırat üzerindeki Hit ve Dicle üzerindeki Tikrit'in güneyinde kalın tortularla dolu geniş bir çukur ya da çöküntüdür. Güneybatı tarafı Arabistan çölünün kayalıklarıyla kapatılmıştır. Bu çukurun güneydoğusunda ise Basra ve Huzistan bataklıkları yer alır. Kuzeydoğusunda Jabal Hamrin tepelikleri bulunmaktadır. Topografik olarak alüvyal ova istisnai bir şekilde dümdüzdür. Denizden yüksekliği elli metrenin altındadır ve meyil yüzde 1'den azdır.¹² 17. yüzyılın ortalarında Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi bu ovayı Ukray-

¹¹ Thomas Dunne ve Luna B. Leopold, *Water in Environmental Planning* (San Francisco: W. H. Freeman, 1978), 495; Molle, "River-Basin Planning and Management"; Ludwik A. Teclaff, *The River Basin in History and Law* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1967), 7-14; David Allan ve Maria M. Castillo, *Stream Ecology: Structure and Function of Running Waters*, 2. Baskı (Dordrecht: Springer, 2007), 2-4.

¹² Kris Verhoeven, "Geomorphological Research in the Mesopotamian Flood Plain," içinde *Changing Watercourses in Babylonia: Towards a Reconstruction of the Ancient Environment in Lower Mesopotamia*, haz. Hermann Gasche and Michel Tanret (Ghent: University of Ghent and the Oriental Institute of the University of Chicago, 1998), 210; W. L. Powers, "Soil and Land-Use Capabilities in Iraq: A Preliminary Report," *Geographical Review* 44, Sayı 3 (1954): 373.

na'daki Kıpçak stepine benzetmiştir.¹³ Fransız çağdaşı Jean-Baptiste Tavernier daha ziyade Hollanda'daki arazinin şeklini andırdığını belirtmiştir.¹⁴ Akdeniz'den gelen turistler ise alüvyal ovaya vardıklarını bitki örtüsündeki değişimden anlayabilirler. Burada palmye ağacı zeytin ağacının tahtını ele geçirmiş ve bütün bitki krallığının hükümdarı konumuna yükselmiştir.¹⁵ Tarihsel olarak alüvyal ova kabaca eski Sümer ve Akad topraklarına, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bağdat ve Basra vilayetlerine ve Erken Modern dönem Osmanlı literatüründe Irak-ı Arap olarak bilinen bölgeye denk gelmektedir.¹⁶ Mississippi için güney Louisiana ne ise Dicle ve Fırat için de alüvyal ova odur. Bu kitapta bölgeden, daha ziyade alüvyal ova ya da Irak olarak bahsedilecektir.¹⁷

Meseleye sadece dış görünüş perspektifinden yaklaşıldığında Dicle ve Fırat'ın gösterişsiz ya da mütevazı nehirler oldukları söylenebilir. Küresel ölçekte nasıl bir durumda olduklarını anlamak için su toplama havzası ve burada toplanan suyun hacmi ölçü olarak alındığında Dicle ve Fırat aşağı sıralarda yer alırlar. Amazon ve Kongo nehirleri gibi ağır sıklıkların yanında önemli nehirler olarak görülemeyebilirler.

¹³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 4:251.

¹⁴ Jean-Baptiste Tavernier, *Les Six Voyages de Jean-Baptiste Tavernier* (Paris: G. Clouzier et C. Barbin, 1676), 1:217. Ayrıca bkz. Jean Baptiste Louis Jacques Rousseau, *Description de Pachalik de Bagdad* (Paris, Treuttel et Würtz, 1809), 57.

¹⁵ Hans H. Boesch, "El-Iraq," *Economic Geography* 15, Sayı 4 (1939): 339. 1830'larda bir İngiliz coğrafyacı, Irak'ın kuzeybatısında Fırat kenarındaki kasabalardan Ana'nın zeytin ağacı ile hurma ağacı arasındaki sınırı belirlediğini belirtir. Bkz. William Ainsworth, *Researches in Assyria, Babylonia, and Chaldea* (London: John W. Parker, 1838), 48-49.

¹⁶ Kâtib Çelebi (ö. 1657) Irak-ı Arap'ın Bağdat ve Basra vilayetlerini kapsadığını açıkça belirtir. Bkz. Kâtib Çelebi, *Cihannüma* (İstanbul: Darü't-Tıbaati'-i-Amire, 1145/1732-1733), 451.

¹⁷ Modern dönem öncesi Arapça yazılmış coğrafi eserlerde Irak normalde alüvyal ovaya tekabül etmektedir ve Musul gibi daha kuzeydeki bölgeler Irak'a dâhil edilmemektedir. Bkz. Ali al-Wardi, *Dirasa fi Tabi'at al-Mujtama al-Iraqi* (London, Dar al-Warraaq, 2009), 166.

İstanbul'daki merkezî hükümet nehirlerin hem yukarı hem de aşağı bölgelerinde yerleşimler kurarak faydalanma yoluna gittiği için Dicle ve Fırat, mütevazı coğrafi durumlarına rağmen yine de Avrasya'daki siyasi gelişmelerde boylarından büyük rol oynamışlardır. Nehirlerin akış enerjisi Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Asya'da savaş yapma çapını genişletmiş ve Orta Avrupa'da savaşırken doğu sınırında istikrarı muhafaza edebilmesini sağlamıştır. Dicle ve Fırat bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya ve Avrupa cephelerindeki askerî angajmanları arasında bir denge tutturmasına yardımcı olmuştur.

Tablo 1.1. Dünyadaki Büyük Nehirlerin Drenaj Havzaları

Drenaj Havzası	Alan (km²)
Amazon Nehri	7.005.000
Kongo Nehri	3.701.000
Nil Nehri	3.349.000
Mississippi Nehri	3.250.000
Yangtze Nehri	1.958.000
Ganj Nehri	1.621.000
Volga Nehri	1.380.000
İndus Nehri	1.165.000
Dicle-Fırat	1.114.000

Kaynak: *The Times Atlas of the World*, 10. Baskı (New York: Crown, 1999), 60-61.

Tablo 1.2. Dünyadaki Büyük Nehirlerin Yıllık Ortalama Boşalttıkları Su Miktarı

Nehir	m³/s	Ölçüm İstasyonu	Gözlem Dönemi
Kongo Nehri	41.128,7	Brazzaville, Kongo	1971-1983
Mississippi Nehri	17.701	Vicksburg, ABD	1965-1983
Yangtze Nehri	14.583,9	Yichang, Çin	1980-1983
Tuna Nehri	5.456,7	Drobeta-Turnu Severin, Romanya	1840-1988
Sarı Nehir	1.214,3	Sanmenxia, Çin	1976-1979
Nil Nehri	1.203,5	Asyut, Mısır	1976-1979
Fırat Nehri	1.140,5	Hit, Irak	1964-1972
Dicle Nehri	1.126,5	Bağdat, Irak	1968-1972

Kaynak: C. J. Vörösmarty, B.M. Fekete ve B.A. Tucker, *Global River Discharge Database (RivDIS v1.0)* (Paris: UNESCO, 1996).

Dicle ve Fırat'ın tarihsel etkilerinin coğrafi boyutlarına ters orantılı bir şekilde büyük olması, bize tabiattaki küçük şeylerin değerini bilmemiz gerektiğini hatırlatmaktadır. Küçük nehirler büyük nehirler kadar karmaşık ve büyüleyici olabilirler. Henry David Thoreau 1852'de şunları yazmıştı: “Bir dere kumlarından, kıvrımlarından, şelalelerinden ve çeşitli eklentilerinden zevk almamız için büyük olmak zorunda değildir. Pitoresk bir güzellik ve uyum isteriz, büyüklük değil. Eğer şelalesinden gelen ses kulağımızı dolduruyorsa bu benim için yeterlidir.”¹⁸

¹⁸ Henry D. Thoreau, *Journal*, Cilt 4, 1851-1852, haz. Leonard N. Neufeldt ve Nancy Craig Simmons (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992), 4:412. Bu alıntıyı dikkatime sunduğu ve beni Thoreau'nun hayatı ve eserleriyle tanıştırdığı için Laura Dassow Walls'a teşekkür ederim.

Kıtalar Çarpıştığında

Âşık Mehmed'in su çarkı metaforu gayet kullanışlıdır. Bununla birlikte sadece hidrolojik döngü lensinden bakıldığında Dicle ve Fırat zaman içinde donmuş gibi görünmektedir. Tarih dışında ve canlı organizmalardan arınmış bir şekilde düz ve tahmin edilir bir şekilde akmaktadırlar.¹⁹ İnsan tecrübesinin sınırlarını aşan bir jeolojik zaman içinde değerlendirildiğinde dinamikleri ve akış ya da cereyanları tamamen anlaşılabilir. Neyse ki Dicle ve Fırat göreceli olarak genç nehirlerdir ve derin zaman denizinin içerisinde tarihleri dipten uzakta ve yüzeye yakındır.

Dicle ve Fırat uzun süren jeolojik bir dönüşümün en son safhasında doğmuşlardır. *Pangea* olarak bilinen tek kıta ya da süperkıta yaklaşık 200 milyon yıl önce yirmi parçaya bölünmeye başladı. Bu yirmi parça yeryüzünün yumuşak en üst katmanında gemilerin denizde dolaşmasına benzer şekilde dolaşıyordu. İrili ufaklı bu parçalar zaman içinde birbirleriyle çarpışarak bugün bildiğimiz kıtaları meydana getirdiler. Son büyük kıtasal çarpışmalardan biri yaklaşık 30 milyon yıl önce gerçekleşti. Bu çarpışmada Arabistan, Avrasya kara kütesine eklemlendi ve Toros-Zağros kuşağı ortaya çıktı. Dağların yükselen zirvelerinde su kuleleri oluştu. Gelip geçen rüzgârlar bu zirvelerde nem birikimine sebep oldu. Biriken nem yerçekimi sayesinde Arabistan ve Avrasya tabakaları arasında oluşan derin hendeğe doğru indi. Mütemediyen gerçekleşen akıntılar zirvelerin sivri uçlara sahip olmasına sebep oldu. Koparıp getirdikleri tortular Irak'taki alüvyal ovayı meydana getirdi. Dicle-Fırat sistemi bu süreç sonucunda ortaya çıkmıştır.²⁰ Süreç milyonlarca yılda gerçekleşmiştir.

¹⁹ Bir kavram olarak hidrolojik döngünün eksiklikleri ya da yetersizlikleri hakkında bkz. Jamie Linton, "Is the Hydrologic Cycle Sustainable? A Historical-Geographical Critique of a Modern Concept," *Annals of the Association of American Geographers* 98, Sayı 3 (2008): 630-649.

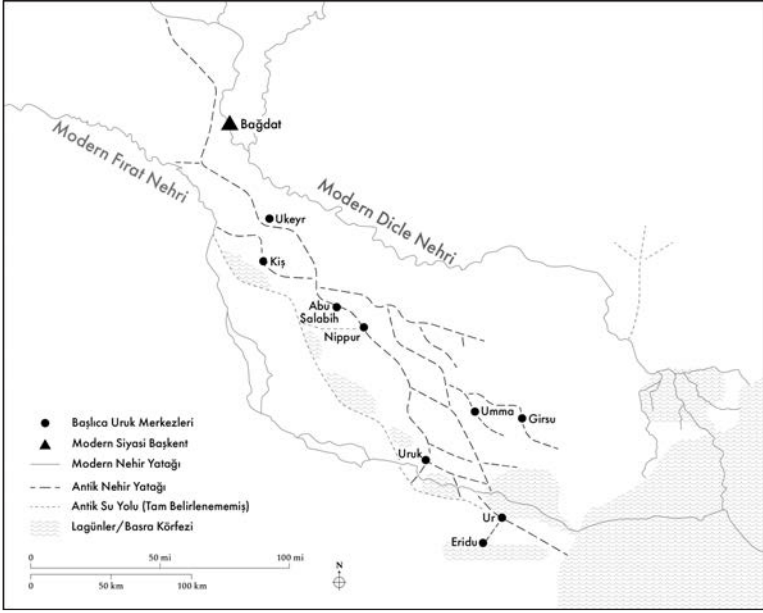
²⁰ Piet Buringh, *Soils and Soil Conditions in Iraq* (Baghdad: Ministry of Agriculture, 1960), 34-42; Trond H. Torsvik ve L. Robin M. Cocks, *Earth History and Palaeogeography* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 261-264. Jeologlar, Arabistan ile Avrasya arasındaki çarpışmanın ne zaman

Sürecin büyük kısmında iki nehrin daha güneyde kalan bölümleri birbiriyle iç içe geçmiş kanallar sayesinde tek bir su ağına dönüşmüştür. MÖ 4000'den sonra nehir sistemi, Sümerlerin sulama ağlarının genişlemesine eşlik eden kanalların ani bir şekilde yer ve şekil değiştirmesini ve tortulaşmanın yoğunlaşmasını müteakip birbirinden ayrı yataklar izleyen nehirlere ayrılmıştır.²¹

Çok ağır bir şekilde gerçekleşen tektonik kopma ve yükselmeye nazaran Osmanlı tarihinin temposu hızlı ve öfkeliydi. 13. yüzyılın başlarında Türk konargöçerler Batı Anadolu'nun dağlık kısımlarına ulaştılar. Doğudaki Moğol istilasından kaçıyorlardı. Edindikleri yeni yurtlarında Müslüman Türkler doğudaki Moğol yönetiminden uzak durmayı başarmışlarken bir yandan da batıda yıkılmaya yüz tutan Bizans İmparatorluğu'na karşı (Tanrı, ganimet, şan ve şeref için) akınlar düzenliyorlardı. Bir yandan Konya merkezli Selçuklu Devleti'nin gücü azalırken bir yandan da göçebe Türkler farklı siyasi liderlerin peşinde teşkilatlanarak Bizans topraklarındaki Hristiyan yerleşimlerini yağmıyorlardı. Bu siyasi liderler arasında Osman isminde biri, kendisine bağlı alplerle birlikte 1301 yılında İznik

gerçekleştiği hakkında hâlâ tartışmaktadırlar. Son zamanlarda yapılan bir araştırma bu çarpışmanın en az yaklaşık yirmi altı milyon yıl önce gerçekleşmiş olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Renas I. Koshnaw, Daniel F. Stockli ve Fritz Schlunegger, "Timing of the Arabia-Eurasia Continental Collision - Evidence from Detrital Zircon U-Pb Geochronology of the Red Beed Series Strata of the Northwest Zagros Hinterland, Kurdistan Region of Iraq," *Geology* 47, Sayı 1 (2018): 47-50. Daha önce yayınlanan başka bir çalışmada çarpışmanın otuz altı milyon önce gerçekleştiği ve on yedi buçuk milyon yıl önce sürecin hızlandığı öne sürülmektedir. Bkz. Paolo Ballato ve diğ. "Arabia-Eurasia Continental Collision: Insights from Late Tertiary Foreland-Basin Evolution in the Alborz Mountains, Northern Iran," *Geological Society of America Bulletin* 123, Sayı 1/2 (2011): 106-131. Kaynaklar ve beni tabaka tektoniği hakkında bilgilendirdiği için Thamer Aldajani'ye teşekkür ederim.

²¹ Guillermo Algaze, *Ancient Mesopotamia at the Dawn of Civilization: The Evolution of an Urban Landscape* (Chicago: University of Chicago Press, 2008), 49; T. J. Wilkinson, *Archaeological Landscapes of the Near East* (Tucson: University of Arizona Press, 2003), 89-91; Verhoeven, "Geomorphological Research in the Mesopotamian Flood Plain," 159-245; Adams, *Heartland of Cities*, 17-18.

Resim G.4. Antik Dicle-Fırat sistemi, MÖ 4000-3000. Guillermo Algaze, *Ancient Mesopotamia at the Dawn of Civilization: The Evolution of an Urban Landscape* (Chicago: University of Chicago Press, 2008), 45'ten.

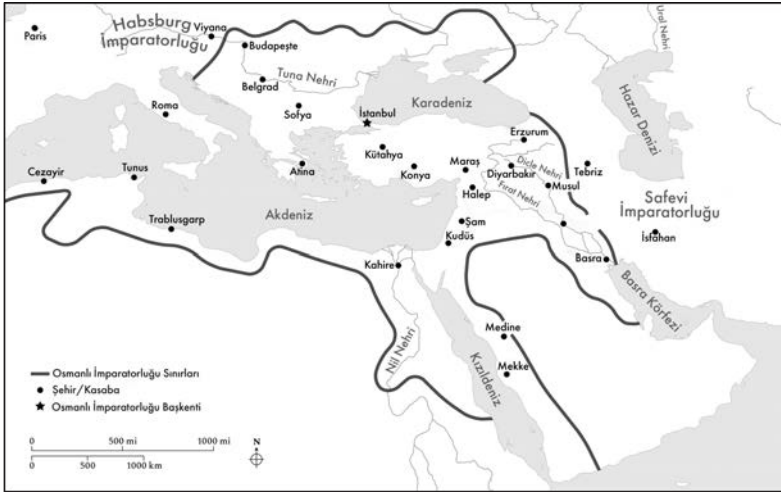
yakınlarında paralı askerlerden müteşekkil bir Bizans kuvvetine ağır bir darbe indirerek kendini göstermeye başladı. Osmanlı adına ilk defa Bizanslı yazar Pachymeres'in kaleme aldığı bir çağdaş kaynaktaki bu olay vesilesiyle rastlanmaktadır. Osman'ın elde ettiği zafer, bir sınır boyu devletçığının kurulmasına yönelik büyük bir adımdı. Bu devletçik daha sonra adını kurucusu Osman Bey'den alarak Osmanlı İmparatorluğu hâline gelecekti.²²

Genişleme, 14. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasındaki Osmanlı siyasi tarihinin hatlarını niteleyen bir kavramdır. 1326 yılında Osmanlılar, Bizanslılardan Bursa'yı almışlardır. Bursa, Osmanlıların ilk büyük şehri ve başkenti olmuştur. Çanakkale Boğazı'nın doğudan batıya

²² Halil İnalcık, "Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus," içinde *Ottoman Emirate (1300-1389)*, haz. Elizabeth Zachariadou (Rethymnon: Crete University Press, 1993), 77-99.

doğru 1352 yılında geçen Osmanlılar kısa bir süre sonra Gelibolu'yu işgal etmişlerdir. Gelibolu, Osmanlıların Avrupa'daki ilk köprübaşı olmuştur. Kısa bir süre sonra Edirne'yi ele geçiren Osmanlılar bu şehri başkent yapmışlardır. Daha kuzeyde yer alan Edirne sayesinde Bulgaristan, Teselya, Sırbistan, Makedonya ve Arnavutluk'a seferler düzenleyip Balkanların içlerine doğru genişleyebilmişlerdir. İstanbul'un hem batısı hem de doğusu Osmanlı hâkimiyetinde olduğu için bu önemli şehir Osmanlı denizinin ortasında bir Bizans adası görünümünü vermeye başlamıştır. Nihayet Fatih Sultan Mehmed'in orduları 1453 yılında bu şehri de ele geçirmiştir.

İstanbul, büyük bir devletin ihtiyaç duyabileceği her şeye sahipti: merkezî konum, temiz su kaynakları, zengin hinterlant, doğal liman ve itibar. Bu yeni emperyal başkent sayesinde Osmanlı Hanedanı bürokratik yapısını daha fazla merkezîleştirme, elinde bulundurduğu topraklar üzerindeki hâkimiyeti sağlamlaştırma ve yeni fetihlere girişme imkânına kavuştu. Bir asır sonra Osmanlılar doğrudan ya da dolaylı olarak Batı Anadolu, Kuzey Afrika ve Güneydoğu Avru-

Resim G.5. Osmanlı İmparatorluğu, 1550.

pa'nın keşiştiği bölgede bugünkü Hindistan büyüklüğünde genişçe bir alanı idare ediyorlardı. İstanbul'un kenarında kırk bin çadırdan müteşekkil göçebe bir topluluk daha sonra Sezarların tahtını ele geçirerek çağdaşlarını hayret ve şaşkınlık içinde bırakan bir dünya imparatorluğunu yönetir hâle gelmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun göz kamaştırıcı yükselişi güçlü bir askerî teşkilat sayesinde gerçekleşmişti. 16. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı silahlı kuvvetlerinin ekseriyetini Türk sipahiler oluşturuyordu. Bu sipahiler hanedanın erken dönemlerdeki destekçilerinin soyundan geliyorlardı. Vilayetlerde yaşayan sipahiler savaş zamanı silah ve teçhizatlarıyla orduya katılıyorlardı. Bu hizmetleri karşılığında ise kendilerine tımarlar veriliyordu. Yani kendilerine verilen arazi ve köylerden vergi toplama hakkına sahip oluyorlardı. Osmanlı Hanedanı atlı gücünü maaşlı piyade askerlerle tahkim etti. Bunlara yeniçeri deniyordu. Yeniçeriler asırlar boyu Akdeniz dünyasının en etkili askerî gücü olarak kabul edildiler. Asıl olarak Osmanlıların savaş esiri olarak ele geçirdikleri Hristiyanların beşte birinden oluşturdukları ve sultanın hizmetinde olan elit muhafız birliği idi. Ancak özellikle 14. yüzyılın sonlarından itibaren daha fazla yeniçeriye ihtiyaç duyulduğu için devlet kendi tebaası olan topluluklardan asker devşirme yoluna gitti. Çoğunlukla Balkanlarda yaşayan Hristiyan köylülerin erkek çocukları devlet hizmetine alındı. Bunların yaşları on ile yirmi arasında değişiyordu. Müslüman yapılan bu çocuklara Türkçe öğretiliyor ve askerî talimden geçmeleri sağlanıyordu. Bazı çocuklar ise yine Müslüman yapılıyor ve Türkçe öğretiliyordu fakat Osmanlı bürokrasisinde görev almak üzere eğitime tabi tutuluyordu. Üç asır kadar Osmanlı askerî teşkilatı kendi masraflarını kendisi karşılayacak durumdaydı. Fetihler toprak ve ganimet getiriyordu. Elde edilen yeni topraklar ve ganimet sayesinde daha fazla sipahi ve piyade kuvveti bulundurulabiliyordu. Daha fazla sipahi ve piyade ise daha fazla toprak fethi ve ganimet elde edilmesini kolaylaştırıyordu.

Osmanlıların kökenlerine dair iki yüz yıl sonra kaleme alınan bir anlatıya göre Osmanlı ailesinin Dicle ve Fırat ile ilk karşılaşması on üçüncü yüzyılın başlarında gerçekleşmişti. Osman Bey'in

büyükbabası Süleyman Şah ailesi ile birlikte doğudan gelen Moğollardan kaçarak Kuzeydoğu Anadolu'ya geçmişti. Süleyman Şah dağlık arazinin koyunları için uygun olmadığını düşünerek Orta Asya'ya dönmeye karar verdi. Suriye'nin kuzeyinde Fırat Nehri'nin kenarına geldi. Nehri geçmeleri gerekiyordu. Ancak anlatının daha önceki bir versiyonuna göre Yörük göçebeler oldukları ve nehri nasıl geçeceklerini bilmedikleri için tedbirsizce suya daldılar.²³ Süleyman Şah atıyla birlikte Fırat'ın sularında boğuldu. Fakat, üç oğlu hayatta kalmayı başardı. Oğullarından biri olan Ertuğrul Anadolu'ya dönmeye karar verdi. Anadolu'ya döndükten sonra Osmanlı Hanedanı'nın kurucusu olacak olan Osman adında bir oğlu oldu.

Süleyman Şah'ın trajik hikâyesi yabancı bir çevrede yolunu bulmaya çalışan kırılğan bir ailenin portresini çizmektedir. Aile, Fırat'ı bile geçemeyecek kadar zayıf ve tecrübesizdi. Üç asır sonra kendi neslinden gelenler Fırat havzasına çoban olarak değil de Akdeniz'de Venedik ile İspanya ve Hint Okyanusu'nda ise Portekiz'le üstünlük mücadelesi veren büyük bir deniz gücünün karizmatik yöneticileri olarak geri döneceklerdi. Ne Dicle ne de Fırat açık denizlere hâkim olan bir aileyi sularında boğabilirdi.

Ben de Meseleye Karışıyorum

Osmanlı İmparatorluğu ve Dicle-Fırat havzası hakkındaki tarih-yazımı hızlı bir şekilde gelişmeye devam etmektedir. Yeni açılan arşiv evrakı ve insan geçmişini hakkında uydu görüntüleri, tortu damarları ve botanik kalıntı gibi yazılı olmayan kaynaklardan elde edilen bilgiler sayesinde her neslin bilim insanları Osmanlı İmparatorluğu ve Dicle-Fırat hakkındaki araştırmalarda yeni alanlar açmaktadırlar.²⁴ Geçen

²³ Bahsedildiği yer Rudi Paul Lindner, *Explorations in Ottoman Prehistory* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2007), 20. Osmanlı kaynakları Anadolu'daki göçebelerden genel olarak *Yörük* olarak bahsetmektedir. *Yörük*, Türkçe *yürümek* fiilinden türetilmiştir.

²⁴ Bugünkü Osmanlı tarih yazımı hakkında değerlendirmeler için bkz. Alan Mikhail ve Christine M. Philliou, "The Ottoman Empire and the Imperial

asırda yaşamış olan lisan felsefecisi Kenneth Burke ara vermeksizin işleyen ilmî teati dünyasını sonu gelmez muhavereler cereyan eden bir odaya benzetmektedir. “Geç geliyorsun. Vardığında diğerleri senden çok önce başlamışlar ve ateşli bir tartışmanın ortasındalar. O kadar ateşli bir tartışma ki sana tartışmanın ne hakkında olduğunu söyleyebilmek için bile ara veremiyorlar... Tartışmanın mahiyetini kavradığını anladığına karar verdiğin ana kadar dinliyorsun; ondan sonra sen de meseleye karışyorsun. Biri sana cevap veriyor; sen ona cevap veriyorsun; biri seni müdafaa etmek için geliyor; biri senin karşındakine katılıyor, ya muhatabını sinir etmek ya da memnun etmek için, senin müttefikinin sana yaptığı yardımın niteliğine bağlı olarak... Vakit geç oluyor, ayrılmak zorundasın. Ve tartışma hâlâ tam kuvvetiyle ilerlemeye devam ederken ayrılıyorsun.”²⁵

Bu kitap birden fazla söylemin ya da konuşmanın gerçekleştiği kalabalık bir odaya geç bir şekilde girmektedir. Her bölüm bu söylemlerin birine bir katkı sunmaktadır. Bununla beraber kitap bir bütün olarak iki genel tartışmaya da müdâhil olmaktadır. Birinci tartışma Osmanlı İmparatorluğu’nun dikkat çekici genişlemesi hakkında tarihçiler arasında cereyan etmektedir. İmparatorluk nasıl Asya, Afrika ve Avrupa’daki geniş toprakları bünyesine katıp idare edebilmiştir? Osmanlı çalışmalarının duayeni rahmetli Halil İnalçık bu tartışmaya Balkanlı ve Anadolu’lu asilzadelerin Osmanlı ordu ve

Turn,” *Comparative Studies in Society and History* 54, Sayı 4 (2012): 721-745; Virginia H. Aksan, “What’s Up in Ottoman Studies?” *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* I, Sayı 1/2 (2014): 3-21. Dicle-Fırat havzasının çevre tarihi hakkında son gelişmelere dair bkz. Mark Altaweel ve diğ., “New Insights on the Role of Environmental Dynamics Shaping Southern Mesopotamia: From the Pre-Ubaid to the Early Islamic Period,” *Iraq* 81 (2019): 23-46. Daha genel olarak tarih disiplinde devrim niteliğindeki değişimler için bkz. J. R. McNeill, “Peak Document and the Future of History,” *American Historical Review* 125, Sayı 1 (2020): 1-18.

²⁵ Kenneth Burke, *The Philosophy of Literary Form: Studies in Symbolic Action* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1941), 110-111. Alıntının yapıldığı çalışma Geral Graff ve Cathy Birkenstein, “*They Say/I Say*: The Moves That Matter in Academic Writing, 3. Baskı (New York: W. W. Norton, 2014), 13.